

סיפור ראשיתו של איוב איוב א'

יאיר ברנשטיין

ספר איוב מנסה להתמודד עם שאלות קיומיות. בין אם השקפת עולמם היא אמונית ובין אם לאו, שאלות כמו – מדוע אני סובל? האם יש סיבה לסבלי? – טורדות את מנוחתם. השאלה אף קשה יותר לאדם המאמין שכן לדידו קיימות מספר הנחות, שעליהן העולם עומד, הסותרות אחת את השנייה. ההנחה הראשונה היא **שיש אלוהים**. ההנחה השנייה היא **שאלוהים הוא טוב**. ההנחה השלישית היא **שאלוהים הוא כל יכול**. שלוש הנחות אלה צריכות להתמודד עם המציאות בה – **יש רע בעולם**. אם אלוהים טוב וכל יכול, איך ייתכן שיש רע בעולם? כל תשובה שתיתן לשאלה זו תיאלץ לוותר על אחת מהנחות אלה. למשל, הקביעה ש"הכול לטובה" מניחה שבסופו של דבר הרע הוא לא באמת רע, אלא הוא נועד להיטיב עם האדם.

שאלה נוספת עליה מנסה סיפור ראשיתו של איוב (כמו גם נאומי איוב ונאומי רעיו בהמשך) לענות, היא שאלת ההתמודדות. כיצד על האדם להתמודד עם קשיים הבאים עליו בחייו? וכיצד מתמודד אדם עם הפער בין האידיאולוגיה לפיה הוא חי לבין המציאות אותה הוא חווה; בין האידיאולוגיה של צדיק וטוב לו לבין המציאות בה הצדיק סובל. זוהי נקודת המוצא של ספר איוב ועם אתגריה של תפיסה זו הוא מבקש להתמודד.

צדיק מושלם – גמול מושלם

הסיפור מתחיל בתיאור תמונה של איוב הצדיק (פסוקים 1 – 5). כיצד מעצב הסיפור תמונה של צדיק מושלם המקבל גמול מושלם? מצג הסיפור, המתפרס על פני חמשת הפסוקים הראשונים, מציג את איוב כאדם צדיק מאד ועשיר מאד. בפסוק 1 מאופיין איוב בארבע מידות פנימיות: **תָּם וְיָשָׁר וְיִרָא אֱלֹהִים וְסָר מִרָע**. ארבע מידות אלה מורכבות משני צמדים ובכל צמד תיאור מופשט ותיאור מעשי. איוב היה תם, דהיינו שלם, ודבר זה התבטא בכך שהוא נהג בדרך ישרה; איוב היה ירא אלוהים ומשום כך הוא סר מרע. כנגד ארבע מידות אלה, שכרו, המתואר בפסוקים 2-3, מחולק גם הוא לארבעה:

א. בנים ובנות.

ב. צאן וגמלים.

ג. בקר ואתונות.

ד. עבדה רבה מאוד.

כנגד שלמות צדיקותו זוכה איוב לשכר מושלם. לא רק הקבלת ארבע המידות לארבע חלקי השכר מעידה על שלמות השכר, גם המספרים המתארים את השכר רומזים על כך. כך למשל, לאיוב שבעה בנים ושלוש בנות. שלוש ושבע הם מספרים שלמים בספרות המקראית וצירופם יחד יוצר מספר שלם, המספר עשר. כך גם צירוף המספרים בתיאור שכרו יוצרים את המספר עשר (**שֶׁבַע אֱלִפִי צֶאן וְשָׁלֹשֶׁת אֱלִפִי גַמְלִים וְחֲמִשׁ מֵאוֹת צֶמֶד בָּקָר וְחֲמִשׁ מֵאוֹת אֲתוֹנוֹת**).

אם נדקדק עוד בפרטים נוכל לראות כי שכרו של איוב היה מושלם מבחינה נוספת. הבהמות, שהן רכושו של איוב, מחולקות לשני צמדים – צאן וגמלים ובקר ואתונות. הצאן והגמלים הם רכושו של האדם הנווד. הבקר והאתונות הם רכושו של העוסק החקלאות. ללמדנו כי איוב היה מלא בכול טוב בכול תחום מחייו.¹

¹ ויס, איוב, עמ' כ"ג

כמה צדיק יכול להיות אדם?

צדיקותו של איוב מקבלת ביטוי מוחשי ביותר בפסוק 5. לאחר ימי המשתה של בניו איוב מקדש אותם ומקריב קורבנות. איוב עושה פעולות אלה משום שהוא חושש **אוֹלֵי חָטָאוּ בְּנֵי וַיִּבְרְכוּ אֱלֹהִים בְּלִבָּבָם**. בפסוק זה יש לשים לב לשתי מילים מרכזיות – **אוֹלֵי ו בְּלִבָּבָם**. במקרא הרהורי חטא אינם חטא. כך איוב מצטייר כדמות הנמנעת אפילו מספק ספקא של החטא, והוא מתואר איוב כצדיק מושלם.

עם כל זאת, עולה התמיהה מדוע איוב בודק את עצמו כל כך? מה עומד מאחורי דקדוקו של איוב בספק ספקא של חטא? האם ברקע התנהגותו עומדים מניעים נסתרים?

שֶׁטֶן	: שֶׁטֶן; שֶׁטָן, שֶׁטָנָה; שֶׁטָנָה
שֶׁטָן	פ' שטטס, קטרג: 6-1 • קיובים: ראה שָׁטָן
	שׁוֹטְנֵי נַפְשׁוֹ 2; פְּעֻלַת שׁוֹטְנֵי 3
לְשֶׁטֶן	1 וְהִשְׁטָן עִמָּד עַל-יָמֵינוּ לְשֶׁטֶן זכריה 13
שׁוֹטְנֵי	2 יָבֹשׁוּ יָקְלוּ שׁוֹטְנֵי נַפְשׁוֹ תהלים עא 13
שׁוֹטְנֵי	3 זֹאת פְּעֻלַת שׁוֹטְנֵי מֵאֵת יי תהלים קט 20
יִשְׁטָנֵנִי	4 יִלְבָּשׁוּ שׁוֹטְנֵי כְלִמָּה תהלים קט 29
	5 יִשְׁטָנֵנִי תַחַת רַגְפֵי-טוֹב תהלים לח 21
	6 תַחַת-אֲהַבְתִּי יִשְׁטָנֵנִי תהלים קט 4
שֶׁטָן	ו' א) מכוּשׁוֹל, פָּנֵעַ, סַפְרִיעַ: 4,1, 27-24
	ב) כִּנּוּי לַמַּלְאָךְ הַמְקַטְרֵג: 23-5
שֶׁטָן	1 אִין שֶׁטָן וְאִין פָּנֵעַ רַע מ"א 18
	2 וַיִּקַּם יי שֶׁטָן לְשַׁלְּמָה אֵת הַדָּד מ"א יא 14
	3 וַיִּקַּם אֱלֹהִים לוֹ שֶׁטָן אֶת-רִזּוֹן מ"א יא 23
	4 נִהְיֵי שֶׁטָן לְיִשְׂרָאֵל כְּלֵי-יָמֵי שְׁלֹמֹה מ"א יא 25
	5 נִשְׁעַמַּד שֶׁטָן עַל-יִשְׂרָאֵל הַסֵּת... ד"א כ"א
וְשֶׁטָן	6 וְשֶׁטָן יַעֲמֵד עַל-יָמֵינוּ תהלים קט 6
הַשֶּׁטָן	7/8 וַיֵּאמֶר יי אֶל-הַשֶּׁטָן יַנְעֹר יי בֶּהַשֶּׁטָן זכריה 21
	9 וַיָּבֹאוּ נִסְיָהִם בְּתַחֲבֹסֵם איוב א' 6
	10-15 וַיֵּאמֶר יי אֶל-הַשֶּׁטָן איוב א', 7, 8, 12, 2, 6, 3
	16-19 וַיַּעַן הַשֶּׁטָן אֶת-יי איוב א', 7, 9, 2, 4
	20 וַיֵּצֵא הַשֶּׁטָן מֵעֵם פָּנֵי יי איוב ב' 12
	21 וַיָּבֹאוּ נִסְיָהִם בְּתַחֲבֹסֵם איוב ב' 10
	22 וַיֵּצֵא הַשֶּׁטָן מֵאֵת פָּנֵי יי איוב ב' 7
וְהַשֶּׁטָן	23 וְהִשְׁטָן עִמָּד עַל-יָמֵינוּ לְשֶׁטֶן זכריה 13
לְשֶׁטָן	24 וַתִּצְבַּב מִלְּאֹךְ יי בְּדָרְךָ לְשֶׁטָן לוֹ בַמִּדְּ/כַבֵּד 22
	25 הִנֵּה אֲנִכִּי יֵצֵאתִי לְשֶׁטָן בַּמִּלְחָמָה בַּמִּדְבָּר כַּבֵּד 32
	26 וְלֹא-יִהְיֶה-לְטֹב לְשֶׁטָן בְּמִלְחָמָה ש"א כ"ט 4
	27 כִּי-תִהְיֶה-לִּי הַיּוֹם לְשֶׁטָן ש"ב י"ט 23

מדוע מערער השטן על צדיקותו של איוב? ומדוע נענה אלוהים להצעתו לפגוע באיוב?

מעטים הם המקרים בהם זוכה הקורא המקראי בהצצה לעולמות העליונים ולדרכי קבלת ההחלטות בעולמות אלו. פסוקים 6 – 12, המהווים את המעמד הראשון בשמים, הם אחד מאותם מקרים.

בעוד המעמד הקודם תיאר דבר שבשגרה, תחילת תיאור המעמד בשמיים הוא במילים "ויהי היום". דהיינו, באחד הימים קרתה ההתרחשות שעליה מסופר בפסוקים הבאים. מבחינה פרשנית פסוקים אלה ברורים. לא כך מבחינה רעיונית. השאלה המרכזית העולה מפסוקים אלה נוגעת לתגובתו של ה'.

מדוע אלוהים מוכן להיכנס להתערבות עם השטן שיכולה לפגוע בעבדו המסור ביותר? כלום לא יכול היה למנוע מהשטן לפגוע בעבדו?

לשאלה זו שתי תשובות אפשריות ושתייהן תלויות בהבנת המילה 'שטן' ותפקידו במקרא בכלל ובסיפור זה בפרט. עיון בערך 'שטן' בקונקורדנציה יעלה שהשטן הוא מתנגד, מקטרג. כאשר אלוהים מעניש את שלמה על חטאיו הוא מקים לו את רזון בן אלידע **לשטן** (מל"א י"א 23). בדומה לכך, כאשר אלוהים כועס על בלעם על

שהלך לקלל את ישראל, מתייצב מולו מלאך ה' כשטן לו. משני מקרים אלה אנו למדים שני דברים: א. שטן הוא דמות המתנגדת לדמות אחרת.

ב. השטן הוא שליחו של אלוהים (שהרי בסיפור בלעם מלאך ה' משמש כשטן).

שתי מסקנות אלה מועילות בהבנת סיפורנו. השטן בספר איוב אינו ישות שתפקידה להיות אחראית על הרע בעולם המנותקת מאלוהים. השטן בספר איוב הוא הקטגור. תפקידו לזהות את הכשלים והחולשות של בני האדם ולהצביע עליהם בפני אלוהים. משום כך, כאשר השטן מצביע על כשל אפשרי בנפשו של איוב אלוהים בוחר לבדוק זאת. במילים אחרות, אין כאן כניעה של אלוהים לדבריו של השטן אלא מהלך בו הקטגור ממלא את התפקיד שה' נתן לו. אפשרות אחרת להבנת המילה 'שטן' תלויה במבט היסטורי על התפתחות מילה זו. בעוד שבטקסטים הקדומים יותר השורש ש.ט.נ משמש כמילה מקבילה ל'התנגדות', עם הזמן קבלה מילה זו תפנית ושימשה לתיאור הישות השמימית

הפועלת נגד האדם. כיצד ומדוע חלה תפנית זו? בעולם פגאני השאלה על סיבת הרוע בעולם לא עולה בכל עוצמתה. ריבוי האלים מאפשר חלוקה של העולם השמימי לאלים טובים ואלים רעים. בעולם מונותאיסטי אין הדבר כך. לא ניתן לתלות את הרוע באלים רעים ועל כן יש להבין כיצד קיים רוע בעולם. אם יש רק אל אחד, גם הרע וגם הטוב מגיע ממנו (ראו יש' מ"ה 7 ובדברי איוב עצמו בב' 10). אפשר שלמספר לא נוח עם קביעה זו ולכן את תפקיד "הרע" בסיפור הטיל על השטן. דוגמא יפה לתהליך זה ניתן לראות בסיפור המפקד שעושה דוד לעם. על פי הסיפור בספר שמואל, ה' מסית את דוד לעשות מפקד - וַיִּסֶף אֶף יְהוָה לְחַרּוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וַיָּסֶת אֶת דָּוִד בֶּהֱם לְאָמֵר לְךָ מָנָה אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֵת יְהוּדָה (שמ"ב כ"ד 1). לעומת זאת, על פי הסיפור בדברי הימים, השטן הוא המסית - וַיַּעֲמֵד שָׁטָן עַל יִשְׂרָאֵל וַיָּסֶת אֶת דָּוִד לְמַנּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל (דה"א כ"א 1). ניכר כי מחבר הסיפור בדברי הימים עמד בפני קושי תיאולוגי – האמנם האל מסית את האדם לעשיית מעשים רעים? עם זאת, לאור החילופים שטן – אלוהים, יש שהסיקו כי השטן בסיפור איוב הוא חלק מהאל עצמו, הוא פן של האלוהות שתפקידו לקטרג, לבדוק, לא לקבל דברים כפשוטם. אם כן השטן בסיפור מביע חלק מרצונו של האל ואף יותר מכך – מגלם את חששו של האל בנוגע למניעיו של איוב לעשות טוב. על כן אלוהים אינו נכנס להתערבות עם השטן אלא עושה את רצונו עצמו ורצונו הוא לנסות את איוב.

אבל מה מטרת הניסיון?!

שאלה זו עולה משום שעל פי המצג ברור כי איוב הוא צדיק מאין כמותו! התשובה נמצאת בדברי השטן – הַחֲנָם יָרָא אִיּוֹב אֲלֵהֶם? (א 9). השטן, ואין זה משנה באיזה פירוש של מילה זו בחרנו, אינו מפקפק בצדיקותו של איוב אלא במניעיו. טענתו היא כי איוב צדיק משום שבחישוב כלכלי פשוט הוא מבין שכדאי לו להיות צדיק. הוא צדיק, אם כן, ולא משום שהוא מאמין שזו הדרך הנכונה, אלא בשל הגמול שצדיק זוכה לו. מסורבל ולא ברור השאלה שמעלה השטן אינה מכוונת לאיוב בלבד אלא למין האנושי כולו. האם בני האדם נוהגים בצדיקות משום ששווה להם או משום שהם חושבים שזו הדרך הנכונה? האם האדם שומר חוק משום שהוא מאמין בחוק או משום שהוא חושש מהעונשים המוטלים על העובר על החוק? האם ראוי לשמור על החוק או כדאי לשמור על החוק? השטן טוען כי אין טוב "נקי". טוב הוא תמיד תוצאה של נסיבות מסוימות, הגורמות לאדם להיטיב.

מדוע בחר המספר לציין שרצף האירועים התרחש כאשר בני איוב ובנותיו נמצאים בבית אחיהם הבכור?

מיד בתום השיח בין אלוהים לשטן מעביר אותנו המספר חזרה לארץ. גם האירועים המתוארים בפסוקים 13 – 22, ומהווים את המעמד השני בארץ, מתרחשים באחד הימים – וַיְהִי הַיּוֹם. כידוע, המספר המקראי קצרן ותמצתן. לאור זאת עולה השאלה – מה מוסיפה המילה 'הבכור' לרצף הסיפור? כדי להבין לעומק את העניין הרמוז במילה זו יש לחזור למצג הסיפור ולשים דגש על פרט שלא נגענו בו קודם. בפסוק 4 מסופר על שבעת בניו של איוב שנהגו לעשות משתה בבית איש יומן. כוונת ביטוי זה היא שבכל יום המשתה נערך בביתו של אחד הבנים. סביר להניח שהסבב החל מהבן הבכור, נמשך והלך עד שנגמר ביום השביעי בביתו של הצעיר ביותר. תגובתו של איוב למשתים אלה מתוארת בפסוק 5 – וַיְהִי כִּי הִקִּיפוּ יָמַי הַמְּשֻׁמָּה וַיִּשְׁלַח אִיּוֹב וַיִּקְדָּשׁם וַהֲשִׁיבם בְּבִקְרָם וַהֲעֵלָה עֲלוֹת מִסְפָּר בָּלָם. כלומר בסיום כל סבב היה איוב קורא לכל בניו לבוא אליו, מקדש אותם ומקריב עולות על מנת

למנוע אפילו את החשש הקטן ביותר של החטא. נמצאנו למדים שלאחר המשתה בבית הצעיר ולפני המשתה בבית הבכור קידש איוב את בניו וטיהרם.

מכאן שהמספר ציין שהאירועים התרחשו כאשר המשתה היה בבית הבכור על מנת להדגיש כי אפילו חשש של חשש שבניו חטאו אין, שהרי יום לפני כן הם התקדשו והקריבו קורבנות.² עובדה זו נועדה למנוע מאיוב לחשוב שאסונות אלה פוקדים אותו בגלל שבניו חטאו. השטן רוצה למנוע מאיוב את האפשרות של רציונליזציה של המכות שהוא מקבל.

מה הופך את מכות שקיבל איוב ל"שטניות"?

מספר מאפיינים ספרותיים מסייעים בעיצוב התיאור של רצף המכות ומדגישים את טוטאליות המכות ועוצמתן. ראשית נציין את הביטוי החוזר עוֹד זֶה מְדַבֵּר וְזֶה בָּא. ביטוי זה נועד להראות שלאיוב לא היה זמן לעכל את ששמע מהעד הקודם לפני שהגיע העד הבא.

ביטוי חוזר נוסף הוא דברי העדים וְאִמְלָטָה רַק אֲנִי לְבִדִי לְהַגִּיד לָךְ. משפט חוזר זה נראה לכאורה מיותר. שהלוא המסר עבר ואין צורך להכביר במילים. ועוד, העד עומד מול איוב כך שהוא רואה שהוא נמלט. לכן עלינו לפרש משפט זה כבעל תפקיד ספרותי שמטרתו היא הדגשת עוצמת המכה בבחינת היוצא מן הכלל המעיד על הכלל.³ יתרה מזו, נראה שבכול פעם יד מכוונת את האירועים כך שיותר מי שירויץ לספר לאיוב על המכה המרה.

מאפיין נוסף הבא להדגיש את עוצמת המכות הוא סוג המכות או שמא יש לומר המכים. המכה הראשונה נגרמה על ידי בני אדם (ממלכת שבא פס' 15). המכה השנייה מגיעה מהשמיים ומתוארת כְּאִשׁ אֱלֹהִים (פס' 16).⁴ המכה השלישית גם היא נגרמת על ידי בני אדם "הכשדים" (פס' 17) והמכה האחרונה נגרמת בעקבות רִיחַ גְדוֹלָה (פס' 19). גם כאן ניכרת מעורבותו של האל השולט בכוחות הטבע. במילים אחרות, באסונות הפוקדים את איוב יש סדר מופתי של מעשה אדם המשולבים במעשה אלוהים. מן הארץ ומן השמיים באות עליו המכות בזו אחר זו, פעם מכאן ופעם משם. כך מביע המספר את הטוטליות של המכות את היותן מחושבות ואת מקורן השטני.

זאת ועוד, המכות באות ברצף הפוך לתיאור שכרו של איוב. בעוד תיאור שכרו של איוב החל בשכר הטוב ביותר – בניו ובנותיו – תיאור האסונות משאיר את המכה הקשה ביותר לסוף. הרי אם היה איוב שומע ראשית על אובדן בניו ובנותיו, שאר המכות היו מתגמדות לעומת המכה הראשונה.

אם כך, המכות הניחתות על איוב הן קשות מאוד, לא רק בתוכנן אלא גם בתזמון (אחרי קידוש הילדים), בסדר הגעת השמועה אל איוב (מן הקלה אל הקשה) ובעובדה שהן באות גם מהארץ וגם מן השמיים. כל אלה יוצרים לחץ פסיכולוגי עצום אצל איוב ועולה השאלה כיצד הוא יגיב? האם הוא יישבר? האם השטן ינצח בהתערבותו עם אלוהים?

כיצד מגיב איוב למכות "שטניות" אלה?

בפסוקים 20 – 21 איוב מגיב במעשים ובמילים. תגובותיו הראשונות – קריעת מעילו וגילוח ראשו (פס' 20) – הן תגובות רגילות של אבל. אין בהן כדי ללמד על הלך נפשו של איוב. לעומת זאת, נפילת הפנים וההשתחויה אינן פעולות רגילות במקרה של אבל ואפשר שפעולות אלה הן עדות ראשונה ואילמת לכך שאיוב מקבל את הדין.

² ויס, איוב, עמ' נ"ד

³ ויס, איוב, עמ' נ"ה

⁴ אפשר שכשתיאר המלאך את השריפה כאש אלוהים התכוון להביע את עוצמתה (כמו ביש' י"ד 13; תה' ל"ו 7) ויס, איוב, עמ' נ"ו) ואפשר שהביע בכך את אמונתו שאש זו באה מהאל עצמו. על כל פנים ניכרת נוכחותו של האל במכה זו.

מה שרצה לבטא בנפילת הפנים מביע איוב גם במילים. דברי איוב מחולקים לשלושה חלקים המביעים תהליך של השלמה עם גורלו. המשפט הראשון שאומר איוב הוא משפט חכמת-חילוני: עָרַם יצתי [יִצְאָתִי קרי] מִבְּטֶן אִמִּי וְעָרַם אָשׁוּב שְׁמָה (פס' 21). אין במשפט זה ציון של האל והוא נובע כולו מחשיבה רציונאלית פשוטה – כשם שהאדם בא לעולם בלא דבר, כך הוא גם יוצא ממנו.

המשפט השני שאיוב אומר הוא כבר בעל נופך דתי: ה' נָתַן ה' לָקַח (פס' 21). איוב מביע במילים אלה את הבנתו שכל שיש לו בעולם הזה שייך לאלוהים וכשם שלא אל הזכות לתת, לאל גם הזכות לקחת. המשפט האחרון מייצג שלב אחד מעל לקבלת הדין. לא רק שאיוב מכיר בכך שכל שיש לו שייך לאל, אלא הוא אף מברך אותו: יְהִי שֵׁם ה' מְבֹרָךְ.

נראה, אם כן, שבהתערבות שבין אלוהים לשטן לא הצליח השטן להציג את איוב כצדיק על תנאי. איוב קיבל עליו את הדין ואף בירך את אלוהים (ולא בלשון סגי נהור) על אף שכל גמולו נלקח ממנו.

ביבליוגרפיה

דוד כהן צמח במקרא-וידאו:

<http://mvofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=ab447f44-5780-4068-abb4-4e29fccef6b9&lang=HEB>

מאיר ויס, "הסיפור על ראשיתו של איוב", **מקראות ככונתם**, ירושלים תשכ"ט, עמ' 335 – 390.